

**ՑՈՐԵՆԻ ԱՐԺԵՇՂԹԱՅԻ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

ԱՇՈՏ ՈՍԿԱՆՅԱՆ, ԿԱՐԻՆԵ ՄՆԱՑԱԿԱՆՅԱՆ, ՄԱՐԳՈ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

ՀՀ-ում պարենային անվտանգության ապահովման ներկայիս համակարգը գործում է ոչ արդյունավետ՝ պայմանավորված կազմակերպական, կառավարման, տնտեսական, ֆինանսական և այլ գործոններով: Ըստ էության համակարգված չեն գործում գյուղատնտեսական արտադրանքի գնման, վերամշակման և ընդհանրապես արժեշղթաներում ներառված ենթակառուցվածքներն ու օղակները: Գյուղատնտեսական արտադրանքի արժեշղթայում գյուղացիական տնտեսությունների դերի արժևորումը և սպասվելիք եկամուտների մակարդակի համապատասխանեցումն ու կայունացումը մնում են օրակարգային:

Հողվածի նպատակներն են ՀՀ-ում ցորենի արժեշղթայի վերլուծությամբ՝ վեր հանել գյուղացիական տնտեսությունների տեղն ու դերը, հիմնավորել ճյուղային քաղաքականության միջոցառումների համալիր մոտեցումներ իրականացնելու անհրաժեշտությունը:

Հողվածի ուսումնասիրության խնդիրներն են՝ վերլուծել ցորենի արտադրության արժեշղթան, հիմնական դերակատարների գործունեությունը, արժեշղթայի արտադրության օղակում առկա բացերը և լուծման ուղիները:

Հետազոտության ընթացքում օգտագործվել են դիալեկտիկական, գիտական արտարկցիայի, վերլուծության մեթոդները: Հողվածի համար տեղեկատվական և մեթոդաբանական հիմքն են եղել հեռախոսային հարցախույզները, ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի տեղեկագրերն ու հրապարակումները, տարբեր գիտական հանդեսներում հրատարակված համապատասխան նյութերը:

Հայաստանում հացահատիկի արտադրությունը պետք է դիտարկել զարգացման ոլորտային գերակայությունների շարքում, ցորենի արտադրության և ինքնաբավության մակարդակի բարձրացմանն ուղղված քաղաքականությունը պետք է ունենա համակարգային և հասցեական բնույթ: Որպես հետազոտության արդյունք ներկայացվում է ցորենի արտադրությամբ զբաղվող գյուղացիական տնտեսությունների խմբային դասակարգման անհրաժեշտությունը՝ արտադրատնտեսական ցուցանիշների համադրմամբ և ցորենի արժեշղթայի արդյունավետ գործունեությանը միտված կլաստերային մոտեցումների կիրառմամբ:

Բանալի բառեր – *արժեշղթա, ցորենի արտադրություն, գյուղացիական տնտեսություններ, դասակարգում, պետական աջակցություն, կլաստեր, ագրարային քաղաքականություն, արժևորում*

ՀՀ ներկայիս պարենային արժեշղթաներին բնութագրական է ապրանքի արտադրության և իրացման գործառույթներ իրականացնող

սուբյեկտների համակցություն, որոնք ապահովում են մատակարարում սպառողներին: Այդ համակարգում ներգրավվում են տարածքային և տեղական շուկաները, շուկայական միջնորդները, վերամշակողները, տրանսպորտային կազմակերպությունները, սպառողական կոոպերատիվները և այլն:

Վերջին տարիներին բավականին ընդլայնվել է ՀՀ-ում պարենային արժեզրթանների ուսումնասիրությունների շրջանակը. մասնավորապես՝ Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարանի Ագրարային քաղաքականության և տնտեսագիտության հետազոտական կենտրոնում «Իրագրվելիության ուսումնասիրություն՝ ամբողջահատիկ ցորենի արժեզրթան ՀՀ Տավուշի մարզում» հետազոտական աշխատանքի շրջանակներում ուսումնասիրվել և վերլուծվել է Տավուշում աշնանացան ցորենի արժեզրթան¹: Հետազոտական կենտրոնը «ՀՀ գյուղատնտեսական արտադրանքի իրացման, մրցունակության բարձրացման կառուցակարգերի կատարելագործումը և արտահանման ընդլայնման ուղիները» ծրագրի շրջանակներում ուսումնասիրել է նաև պտղի և բանջարեղենի արժեզրթանները, որտեղ ապրանքաշարժի բոլոր փուլերում ապահովվում է շահութաբերության օպտիմալ մակարդակ²:

Վերլուծություն: Հայաստանի Հանրապետությունում պարենային ցորենի արտադրությունն ունի ռազմավարական նշանակություն: Յորենի ինքնաբավության մակարդակը 2016 թ. ի վեր ունի նվազման միտում (53,2%): Այն 2022 թ. 2018 թ. նկատմամբ նվազել է 7,1 տոկոսային կետով՝ կազմելով 24,4%, ինչը պայմանավորված է եղել հիմնականում գյուղացիական տնտեսությունների արտադրած հացահատիկի և հատիկալնդեղենի ապրանքայնության մակարդակով, որը կազմել է 23-30%³: Նույն ժամանակահատվածում տարեկան ներմուծվել է շուրջ 390 հազ. տոննա ցորեն⁴:

ՀՀ-ում ցորենի շղթայի հիմնական դերակատարներն են արտադրության միջոցների մատակարարները, ցորենի մշակությամբ զբաղվող գյուղացիական տնտեսությունները (C, C+, B, A, A+ խմբերում գործունեություն ծավալող⁵), վերամշակող ընկերությունները (ալրադացներ, հացաթխման արտադրամասեր, հրուշակեղենի, մակարոնեղենի արտադրությամբ զբաղվող ընկերություններ և այլն), վաճառողներն ու

¹ Տե՛ս «Իրագործելիության ուսումնասիրություն՝ ամբողջահատիկ ցորենի արժեզրթան ՀՀ Տավուշի մարզում», հետազոտություն, ՀԱԱՀ, Եր., 2020:

² Տե՛ս «Գիտական հաշվետվություն», ՀԱԱՀ, Ագրարային քաղաքականության և տնտեսագիտության հետազոտական կենտրոն, Եր., 2018, էջ 38:

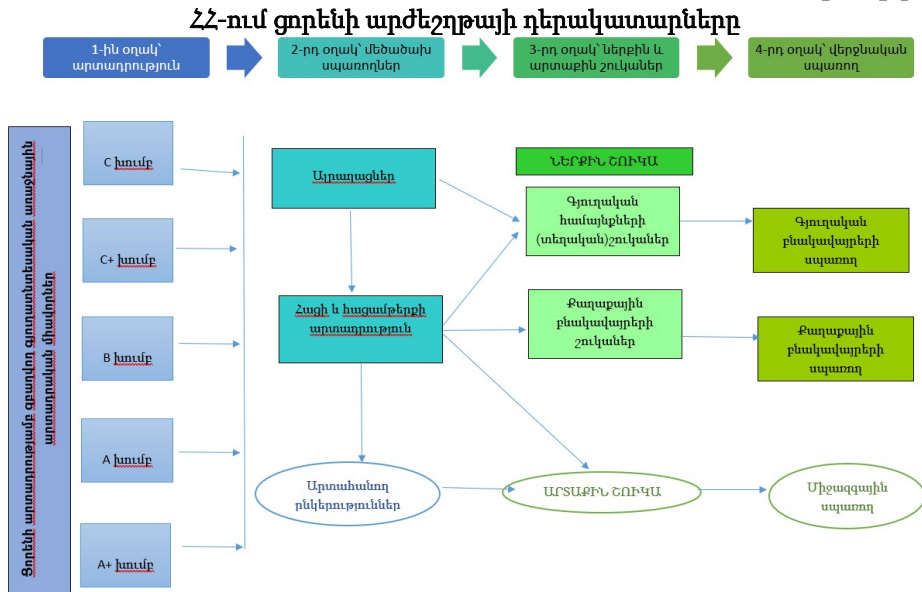
³ Տե՛ս ՀՀ ՎԿ, Գյուղատնտեսական արտադրանքի իրացումը (օգտագործումը) անհատական (գյուղացիական) տնային տնտեսությունների կողմից 2021 թ., 2022 թ., https://armstat.am/file/article/iracum_2021.pdf, https://armstat.am/file/article/iracum_2022.pdf

⁴ Տե՛ս ՀՀ ՎԿ պաշտոնական կայք www.armstat.am

⁵ Ըստ մեր կողմից ներկայացվող դասակարգման՝ ՀՀ-ում ցորենի արտադրությամբ զբաղվող շուրջ 81 հազ. (ՀՀ-ում 2014 թ. գյուղատնտեսական համատարած հաշվառման տվյալների համաձայն) գյուղացիական տնտեսությունների 10,3%-ը ներառվել են C խմբում, 47,1%-ը՝ C+ խմբում, 33,2%-ը՝ B խմբում, 8,6%-ը՝ A խմբում և 0,8%-ը՝ A+ խմբում:

սպառողները: Վերջին տարիներին ի հայտ են եկել նոր դերակատարներ, որոնք արտահանում են քիչ քանակությամբ այլուր, հաց և հացամթերք (տե՛ս գծապատկեր 1):

Գծապատկեր 1

Յորենի արժեզրթայի արդյունավետության վրա ազդող հիմնական գործոններն են արտադրության կազմակերպման համար անհրաժեշտ միջոցները՝ սերմ, պարարտանյութ, թունաքիմիկատներ, տեխնիկա, հողային և ջրային ռեսուրսներ, հետբերքահավաքային ենթակառուցվածքներ, որակյալ կադրեր, ֆինանսական ռեսուրսներ, մեծածախ և մանրածախ շուկաներ և այլն: Դրանք չունեն կազմակերպված օրինաչափ կառուցվածք, այդ իսկ պատճառով բացակայում են համակարգային մոտեցումները, ուստի խաթարվում են փոխհարաբերությունները և մրցակցային միջավայրը:

Յորենի արժեզրթայի առաջին օղակ (արտադրություն): Հիմնական սուբյեկտներ են գյուղացիական տնտեսությունները: Արտադրության կազմակերպման առումով կարևոր դեր ունեն որակյալ սերմեր արտադրող սերմնաբուծական կենտրոնները: Սակայն սելեկցիայի և առաջնային սերմնաբուծության ոլորտում մասնագիտացված «Գյումրիի սելեկցիոն կայան» ՓԲԸ-ն, «Երկրագործության գիտական կենտրոն» ՓԲԸ-ն, «Արմենիան Թեքնոլոջի Գրուպ» հիմնադրամը և «Սերմ արտադրողների միություն» ՍՊԸ-ն չունեն գիտական և արտադրական այն ներուժը, որը կրավարարի հանրապետությունում հացահատիկային և հատիկաընդեղեն մշակաբույսերի սերմերի առկա պահանջարկը (շուրջ 17 հազ. տոննա): Որպես կանոն՝ լրացման աղբյուր է Ռուսաստանի Դաշնությունից մասնավոր ընկերությունների ներմուծած առաջին վերարտադրության սերմացուն (Բեզոստայա 100, Կրասնոդար 99, Վասսա, Ալեքսեյիչ, Տան-

յա, Գռոմ և այլ սորտեր): Ըստ օպերատիվ տվյալների՝ այս սերմնաբուծարանները տարեկան ապահովում են ցորենի սերմացուի պահանջարկի 14-18%-ը կամ 2500-3000 տոննան: Արտերկրից 2022 թ. ներկրվել է 2061 տոննա ցորենի սերմացու, որը 2020 թ. նկատմամբ կրճատվել է շուրջ 30%-ով⁶: Արդյունքում, ՀՀ-ում սերմացուի պահանջի շուրջ 70%-ը բավարարվում է գյուղացիական տնտեսությունների նախորդ տարվա մշակած ցորենի բերքից, որը, բնականաբար, 1-ին կամ 2-րդ վերարտադրության սերմացու չէ: Վերջինս անորակ է և կիրառելի չէ այլուրի արտադրությունում, իսկ միջին բերքատվությունը հեռու է մշակվող սորտերի կենսաբանական բերքատվության ցուցանիշներից:

ՀՀ-ում ցորենի արտադրության զարգացման քաղաքականությունում փորձ է արվել կիրառել պետական աջակցության ծրագիր՝ նպատակ ունենալով արտաքին սահմանափակումների, շրջանառու միջոցների թանկացման հետևանքները մեղմելու, պարենային անվտանգության ապահովման համար 1 հա աշնանացան ցորենի մշակության ծախսերը մասնակի փոխհատուցելու միջոցով նպաստել աշնանացան ցորենի ցանքատարածությունների ավելացմանը, չմշակվող հողերն օգտագործելու միջոցով ավելացնել տեղական արտադրության ցորենի ծավալները և գյուղացիական տնտեսությունների եկամուտները:

ՀՀ-ում սերմնաբուծության զարգացման և աշնանացան ցորենի արտադրության խթանման նպատակով իրականացվել են պետական աջակցության ծրագրեր.

✓ 2020-2021 թթ. ծրագրով նախատեսված էր աշնանացան ցորենի սերմերի գնի մասնակի սուբսիդավորում կամ փոխհատուցում. բարձր ցուցանիշներով օժտված 1 կգ սերմացուի հաշվով սուբսիդավորման չափը կազմում էր 70 դրամ: Ծրագրի իրականացման երկու տարիների ընթացքում կնքվել է 6751 պայմանագիր, վաճառվել՝ 8234 տոննա սերմացու: Վերլուծությունների և իրականացված հեռախոսային հարցախույզի (շուրջ 2000 գյուղացիական տնտեսություն) արդյունքները ցույց են տվել, որ ծրագրի շրջանակներում ձեռք բերված սերմացուի մատակարարման ժամանակ եղել են ժամկետների խախտումներ, սերմացուի պարկերի վրա որակի մակնշման բացակայություն, ինչպես նաև մատակարարված սերմերի որոշակի մաս եղել է չախտահանված:

✓ 2022 թ. ծրագրի նպատակն էր 1 հա աշնանացան ցորենի մշակության, սերմի, պարարտանյութի և դիզելային վառելիքի ձեռքբերման ծախսերի մասնակի փոխհատուցում: Յուրաքանչյուր շահառուի 1 հա-ի հաշվով փոխհատուցվել է հավաստագրված, ծրագրում ընդգրկված սորտերի էլիտային կամ 1-ին վերարտադրության սերմերով ցանքի դեպքում 120.0 հազ. դրամ, իսկ չհավաստագրված սերմերով ցանքի դեպքում

⁶ Տե՛ս ՀՀ ՎԿ, ՀՀ արտաքին առևտուրը (ըստ ԵԱՏՄ արտաքին տնտեսական գործունեության ապրանքային անվանացանկի 10-նիշ դասակարգման) 2020 թ., 2021 թ., 2022 թ., <https://armstat.am/am/?nid=778>

քում՝ 70.0 հազ. դրամ⁷: Ըստ օպերատիվ տվյալների՝ 2022 թ., բացառությամբ Արարատի և Արմավիրի մարզերի, իրականացվել է շուրջ 68 հազ. հա աշնանացան ցորենի ցանք: Ծրագիրը շրջանառվել է մեկ տարի, որից հետո պետական աջակցության ցանկում հացահատիկի և հատիկաընդեղենի արտադրության խթանման ծրագրեր չեն ընդգրկվել:

Պետական աջակցության ծրագրերի արդյունավետությունը գնահատելու նպատակով ուսումնասիրվել է աշնանացան ցորենի արտադրական ցիկլը: Ըստ մշակված մեթոդի՝ գյուղացիական տնտեսությունները պայմանականորեն դասակարգվել են 5 խմբի (C (զերփոքր), C+(փոքր), B(միջին), A(համեմատական խոշոր), A+(համեմատական առավել խոշոր)), որը հնարավորություն է տվել տարբերակված ձևով հաշվարկելու միավոր տարածության հաշվով արտադրանքի ինքնարժեքը, շահույթը և շահութաբերության մակարդակը ինչպես սուբսիդիա ստացած գյուղացիական տնտեսություններում, այնպես էլ չստացած:

Այսպես. C և C+ խմբերում գտնվող գյուղացիական տնտեսություններում 2022 թ. 2020 թ. համեմատ աշնանացան ցորենի 1 հա-ի հաշվով ինքնարժեքն ավելացել է 31,1%-ով, բերքատվությունը՝ 16,3%-ով, զուտ եկամուտը 1 հա-ի հաշվով՝ 206,4%-ով, 1 կգ-ի իրացման գինը՝ 35,4%-ով, իսկ շահութաբերության մակարդակը՝ 23,7 տոկոսային կետով (տե՛ս աղյուսակ 1):

Աղյուսակ 1

Աշնանացան ցորենի արտադրությամբ զբաղվող C և C+ խմբերում գյուղացիական տնտեսությունների գործունեության տնտեսական մի քանի ցուցանիշներ (2020-2022 թթ.)⁸

Հ/Հ	Ցուցանիշներ	Չափման միավոր	Էքստենսիվ տնտեսություն					
			Պետական աջակցություն չստացած գ/տ			Պետական աջակցություն ստացած գ/տ		
			2020 թ.	2021 թ.	2022 թ.	2020 թ.	2021 թ.	2022 թ.
1.	1 հա հաշվով արտադրանքի ինքնարժեքը	հազ. դրամ	209,8	275,4	275,0	192,31	257,90	205,02
2.	1 հա բերքատվությունը	ց	19,00	14,90	22,10	19,00	14,90	22,10
3.	Զուտ եկամուտը 1 հա հաշվով	հազ. դրամ	37,19	-51,90	113,94	54,69	-34,40	183,94
4.	1 կգ իրացման գինը	դրամ	130,00	150,00	176,00	130,00	150,0	176,00
5.	Շահութաբերության մակարդակը	%	17,72	-	41,42	28,44	-	89,72

⁷ Տե՛ս ՀՀ-ում աշնանացան ցորենի արտադրության խթանման 2022 թ. պետական աջակցության ծրագիր, <https://mineconomy.am/page/2209>

⁸ Տվյալների հաշվարկման հիմք են ՀՀ ՎԿ հրապարակումները (Գյուղատնտեսական մշակաբույսերի ցանքային տարածությունները, բազմամյա տնկարկների տարածությունները, համախառն բերքը և միջին բերքատվությունը 2020 թ., 2021 թ., 2022 թ., https://www.armstat.am/file/article/29_gt_2022.pdf, Պարենային ապահովություն և աղքատություն, 2020 թ., 2021 թ., 2022 թ., <https://www.armstat.am/am/?nid=82&id=2618>): Նշված աղբյուրը հիմք է նաև աղյուսակ 2-ի և աղյուսակ 3-ի համար:

Նույն ժամանակահատվածում պետական աջակցություն ստացած գյուղացիական տնտեսություններում 1 հա-ի ինքնարժեքն ավելացել է 6,6%-ով, բերքատվությունը 16,3%-ով, զուտ եկամուտը 1 հա-ի հաշվով՝ 236,3%-ով, իսկ 1 կգ-ի իրացման գինը 35,4%-ով: Շահութաբերության մակարդակն ավելացել է 61,28 տոկոսային կետով:

Աշնանացան ցորենի արտադրությամբ զբաղվող B խմբում գտնվող գյուղացիական տնտեսություններում 2022 թ. 2020 թ. նկատմամբ 1 հա հաշվով արտադրանքի ինքնարժեքն ավելացել է 35,6, բերքատվությունը՝ 16,3, զուտ եկամուտը 143,7%-ով, իսկ 1 կգ-ի իրացման գինը՝ 35,4%-ով: Շահութաբերության մակարդակն ավելացել է 20,2 տոկոսային կետով:

Նույն ժամանակահատվածում պետական աջակցություն ստացած գյուղացիական տնտեսություններում ներկայացված ցուցանիշները նույնպես ավելացել են: Մասնավորապես՝ 1 հա հաշվով արտադրանքի ինքնարժեքն ավելացել է 9,8, բերքատվությունը՝ 16,3, զուտ եկամուտը՝ 184,2%-ով, 1 կգ-ի իրացման գինը՝ 35,4%-ով, իսկ շահութաբերության մակարդակը՝ 59,71 տոկոսային կետով (տե՛ս աղյուսակ 2):

Աղյուսակ 2

Աշնանացան ցորենի արտադրությամբ զբաղվող B խմբում գյուղացիական տնտեսությունների գործունեության տնտեսական մի քանի ցուցանիշներ (2020-2022 թթ.)

Հ/Հ	Ցուցանիշներ	Չափման միավոր	Էքստենսիվ տնտեսություն					
			Պետական աջակցություն չստացած գ/տ			Պետական աջակցություն ստացած գ/տ		
			2020 թ.	2021 թ.	2022 թ.	2020 թ.	2021 թ.	2022 թ.
1.	1 հա հաշվով արտադրանքի ինքնարժեքը	հազ. դրամ	197,00	263,04	267,14	179,51	245,54	197,14
2.	1 հա բերքատվությունը	ց	19,00	14,90	22,10	19,00	14,90	22,10
3.	Զուտ եկամուտը 1 հա հաշվով	հազ. դրամ	49,99	-39,54	121,82	67,49	-22,04	191,82
4.	1 կգ իրացման գինը	դրամ	130,00	150,00	176,00	130,00	150,0	176,00
5.	Շահութաբերության մակարդակը	%	25,38	-	45,60	37,59	-	97,30

A և A+ խմբերում գտնվող գյուղացիական տնտեսություններում 1 հա հաշվով արտադրանքի ինքնարժեքը 2022 թ. 2020 թ. նկատմամբ աճել է 157,1, 1 կգ-ի իրացման գինը՝ 35,4%-ով, իսկ 1 հա-ի բերքատվությունը և զուտ եկամուտը կրճատվել են՝ համապատասխանաբար 1,1 և 68,8%-ով: Նույն ժամանակահատվածում շահութաբերության մակարդակը կրճատվել է 105,65 տոկոսային կետով (տե՛ս աղյուսակ 3):

**Աշնանացան ցորենի արտադրությամբ զբաղվող A և A+ խմբերում
գյուղացիական տնտեսությունների գործունեության տնտեսական մի քանի
ցուցանիշներ (2020-2022 թթ.)**

Հ/Հ	Ցուցանիշներ	Չափման միավոր	Բնտենսիվ տնտեսություն					
			Պետական աջակցություն չստացած գ/տ			Պետական աջակցություն ստացած գ/տ		
			2020 թ.	2021 թ.	2022 թ.	2020 թ.	2021 թ.	2022 թ.
1.	1 հա հաշվով արտադրանքի ինքնարժեքը	հազ. դրամ	250,28	278,46	643,59	232,79	260,96	523,59
2.	1 հա բերքատվությունը	ց	42,4	37,8	41,9	42,4	37,8	41,9
3.	Զուտ եկամուտը 1 հա հաշվով	հազ. դրամ	300,91	288,54	93,84	318,41	306,04	213,84
4.	1 կգ իրացման գինը	դրամ	130,00	150,00	176,00	130,00	150,0	176,00
5.	Շահութաբերության մակարդակը	%	120,23	103,62	14,58	136,78	117,27	40,84

Պետական աջակցություն ստացած գյուղացիական տնտեսություններում 2022 թ. 2020 թ. նկատմամբ 1 հա-ի հաշվով արտադրանքի ինքնարժեքն ավելացել է 124,9%-ով, 1 կգ-ի իրացման գինը՝ 35,4%-ով, 1 հա-ի բերքատվությունը և զուտ եկամուտը կրճատվել են՝ համապատասխանաբար 1,1 և 32,8%-ով: Շահութաբերության մակարդակը 2022 թ. 2020 թ. նկատմամբ կրճատվել է 95,94 տոկոսային կետով:

A և A+ խմբերում գտնվող գյուղացիական տնտեսություններում 2022 թ. տնտեսական ցուցանիշների մակարդակի իջեցում է նկատվում հիմնականում պարարտանյութերի, դիզելային վառելիքի, թունաքիմիկատների բարձր գների պատճառով:

ՀՀ-ում 2021 թ. ցորենի միջին բերքատվությունը կազմել է 14,9 ցենտներ՝ հիմնականում կարկուտի և երաշտի պատճառով: Նշված միջին բերքատվության և իրացման ցածր գնի պայմաններում գյուղացիական տնտեսությունները դժվարություններ են ունեցել ծախսածածկման գործընթացում: Արդյունքում, C, C+ և B խմբերում գտնվող գյուղացիական տնտեսություններում 2021 թ. զուտ եկամուտ չի ձևավորվել, իսկ A, A+ խմբի տնտեսություններում 2021 թ. 2020 թ. նկատմամբ զուտ եկամուտը կրճատվել է շուրջ 5%-ով: Նշվածով պայմանավորված՝ գյուղացիական տնտեսություններում ցորենի արտադրության կազմակերպման մոտիվացիան պակասել է, որի արդյունքում էլ տարեցտարի ցորենի ինքարավության մակարդակը կրճատվել է:

ՀՀ կառավարությունը վերջին երկու տարիներին դադարեցրել է հացահատիկի արտադրության խթանմանը միտված աջակցության ծրագրերը, որը վկայում է ճյուղի նկատմամբ վերահսկողության, մոնիթորինգի, արդյունավետության գնահատման գործառույթները չիրականացնելու մասին: Դա կհանգեցնի հացահատիկային տնտեսություն-

ների էլ ավելի անկման, ցորենի ցանքատարածությունների կրճատման, արտադրության հախուռն կազմակերպման, իսկ հատիկի ցածր որակի պատճառով՝ տեղական արտադրության ցորենի հիմնական մասի ապրանքայնության մակարդակի նվազման, ներմուծումների ավելացման, հետևապես՝ պարենային անվտանգության ռիսկերի:

Ցորենի արժեզրթայի երկրորդ օղակ (մեծածախ սպառողներ): Վերամշակման փուլն է: Ցորենի վերամշակումից ստացված կիսավերջնական կամ վերջնական արտադրանքները տարբեր ուղիներով հասնում են վերջնական սպառողներին: Այս օղակում ամենակարևոր դերակատարներից են ալրադացները, որոնք ցորենից ստացված ալյուրը փոխանցում են հաջորդ վերամշակողներին՝ հաց, ձավարեղեն, մակարոնեղեն, տորթեր և այլ հրուշակեղեն արտադրողներին:

ՀՀ-ում համեմատաբար խոշոր ալրադացային տնտեսություններ են «Բադրամյան» և «Մոդուս Գրանուս» ՍՊԸ-ները, որոնք ապահովում են ալյուրի հիմնական պահանջարկը (շուրջ 60%): ՀՀ-ում 2020-2022 թթ. արտադրված ալյուրի միայն 7-10%-ն է ապահովվել տեղական արտադրության հաշվին (տե՛ս աղյուսակ 5), հետևաբար ներմուծված պարենային ցորենի ձեռքբերման գներն էականորեն կարող են ազդել ալյուրի, ինչպես նաև հացի և այլ արտադրատեսակների իրացման գների վրա: Այսպես, գյուղացիական տնտեսությունների արտադրած պարենային ցորենը 2022 թ. 45.6%-ով, իսկ 2020 թ.՝ 8.3%-ով թանկ է եղել ներմուծվածի համեմատ, ուստի վերամշակող ընկերությունները նախընտրել են ալյուրի արտադրությունում օգտագործել ներմուծված ցորենը:

Աղյուսակ 4

Պարենային ցորենի միջազգային և տեղական գները (2020-2022 թթ.)⁹

Հ/Հ	Անվանումները	2020 թ.	2021 թ.	2022 թ.
1.	Միջազգային (FOB)	97,60	110,50	98,25
2.	Տեղափոխման ծախսեր	22,45	25,42	22,59
3.	Ներմուծված ցորեն	120,05	135,92	120,84
4.	Տեղական	130,00	150,00	176,00

ՀՀ 2020-2022 թթ. ներմուծվող ցորենի շուրջ 99%-ը ներկրվել է Ռուսաստանի Դաշնությունից, իսկ մնացածը՝ Վրաստանից, Ղազախստանից, Բելառուսից¹⁰:

⁹ Տե՛ս Рынок зерна: цены в портах и экспорт, <https://specagro.ru/news/202009/rynok-zerna-ceny-v-portakh-i-eksport-za-period-s-4-po-11-sentyabrya-2020-goda>, <https://www.agroinvestor.ru/markets/news/40041-eksportnye-tseny-na-rossiyskuyu-pshenitsu-vyrosli-vpervye-s-noyabrya/>: Պարենային ապահովություն և աղքատություն, 2020թ., 2021թ., 2022թ., <https://www.armstat.am/am/?nid=82&id=2618>, ՀՀ մաքսային ծառայության պաշտոնական կայք, <https://www.petekamutner.am/Content.aspx?itn=csCIEExportStatistics>

¹⁰ Տե՛ս ՀՀ մաքսային ծառայության պաշտոնական կայք, <https://www.petekamutner.am/Content.aspx?itn=csCIEExportStatistics>

Աղյուսակ 5

Պարենային ցորենի և այլուրի տեղական արտադրության ու ներմուծման ցուցանիշները (2020-2022 թթ.)¹¹

Հազար տոննա

Հ/Հ	Ցուցանիշը	2020 թ.	2021 թ.	2022 թ.
1.	Իրացված պարենային ցորեն, որից	390,09	294,98	407,64
2.	Տեղական արտադրություն	39,78	22,52	43,02
3.	Ներմուծում	350,31	272,46	364,62
4.	Իրացված այլուր, որից	221,72	178,53	218,76
5.	Տեղական արտադրություն	200,75	157,57	187,41
6.	Ներմուծում	20,97	20,96	31,35

Պարենային ցորենի ներմուծումը 2022 թ. 2020 թ. նկատմամբ աճել է 4,08, իսկ տեղական արտադրությունը՝ 8,14%-ով: Միաժամանակ, տեղական այլուրի արտադրությունը նվազել է 6,65, իսկ ներմուծման ծավալներն աճել 49,5%-ով:

Արժեչղթայի 2-րդ օղակում կարևոր դեր ունի նաև հացի և հացափթեթի արտադրությունը, որտեղ օգտագործվում է տեղական և ներմուծված ցորենից ստացված այլուրը: Տեղական արտադրության ցորենի որակն այնքան էլ չի համապատասխանում հացի արտադրության պահանջներին, ուստի շատ հաճախ այլուրի որակը բարձրացնելու նպատակով ներմուծված ցորենը խառնվում է տեղականին: Հիմնականում գնելիս այլուրի որակը չի ստուգվում, այլ փորձարկվում է թխման ընթացքում:

Աղյուսակ 6

ՀՀ-ում արտադրված թարմ հացի ցուցանիշները (2020-2022 թթ.)¹²

Հ/Հ	Ցուցանիշներ	Չափման միավոր	2020 թ.	2021 թ.	2022 թ.
1.	ՀՀ մշտական բնակչություն	հազ. մարդ	2959.7	2963.3	2961.4
2.	Հացի տարեկան նորման	կգ	91.3		
3.	Ընդամենը թարմ հացի տարեկան պահանջն ըստ բնակչության թվի	հազ. տ	270.22	270.55	270.38
4.	Արտադրվել է թարմ հաց	հազ. տ	268.55	264.27	265.93

ՀՀ մշտական բնակչության հաշվով 2022 թ. հացի տարեկան պահանջը կազմել է 270.4 հազ. տոննա, որից շուրջ 98%-ն արտադրվել է տեղում, իսկ մնացածը՝ ներմուծվել: Արտադրված թարմ հացը 2022 թ. 2020 թ. նկատմամբ կրճատվել է շուրջ 1%-ով:

¹¹ Տե՛ս նույն տեղը, նաև՝ ՀՀ ՎԿ պաշտոնական կայք՝ www.armstat.am

¹² Տե՛ս ՀՀ մշտական բնակչության թվաքանակը 2020 թ., 2021 թ., 2022 թ. հունվարի 1-ի դրությամբ, https://armstat.am/file/article/nasel_01.01.2020.pdf, https://armstat.am/file/article/nasel_01.01.2021.pdf, https://armstat.am/file/article/population_01_22.pdf, ՀՀ ՎԿ, Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2021 թ. հունվար-դեկտեմբերին, https://armstat.am/file/article/sv_12_21a_6200.pdf, նաև ՀՀ ՎԿ, Արդյունաբերական կազմակերպություններում հիմնական արտադրատեսակների թողարկումը բնեղեն արտահայտությամբ 2020 թ., 2021 թ., 2022 թ., <https://armstat.am/am/?nid=82>

Այսպիսով, ցորենի արժեշտային երկրորդ օղակում գլխավոր մարտահրավերը ցորենի մշակությամբ զբաղվող տնտեսավարողների և վերամշակողների միջև կապի գրեթե բացակայությունն է, որի հիմնական պատճառներից են ինչպես գյուղացիական տնտեսությունների արտադրած ցորենի իրացման բարձր գինը, այնպես էլ հատիկի որակը:

Եզրակացություն: Հաշվի առնելով հացահատիկային տնտեսության կարևորությունը, պարենային անվտանգության ապահովումը, գյուղատնտեսությունում արտադրական ներուժի օգտագործման հնարավորությունները, գյուղացիական տնտեսությունների արժևորման անհրաժեշտությունը՝ հնարավոր ենք համարում Հայաստանում ցորենի ինքնաբավության մակարդակը հասցնել 50-55%-ի:

ՀՀ ցորենի արժեշտային գյուղացիական տնտեսությունների դերի բարձրացումը, հացահատիկի արտադրության արտադրատնտեսական ցուցանիշների պատշաճ մակարդակին հասցնելը պահանջում են արմատական փոփոխություններ վարվող ագրարային քաղաքականությունում, մասնավորապես՝ ցորենի արտադրությունը համարել զարգացման ոլորտային գերակայություն, արտադրության և ինքնաբավության մակարդակի բարձրացմանն ուղղված միջոցառումները պետք է ունենան բացառապես համակարգային և հասցեական բնույթ: Այս տեսանկյունից օբյեկտիվ անհրաժեշտություն է ուշադրությունը բնեռել հետևյալ բաղադրիչների վրա:

1. Ցորենի արտադրությամբ զբաղվող տնտեսությունների դասակարգել հետևյալ խմբերով՝ C (գերփոքր), C+ (փոքր), B (միջին), A (համեմատական խոշոր), A+ (համեմատական առավել խոշոր), որոնց բնութագրերում ընդգրկվում են յոթ ցուցանիշներ (գյուղատնտեսական նշանակության հողերի չափն ըստ հողատեսքերի, անասնազլխաքանակն ըստ գյուղատնտեսական կենդանիների տեսակների, արտադրված արտադրանքի իրացումից հասույթ, ապրանքայնության մակարդակ, հիմնական միջոցների առկայություն, տնտեսության վարման ձև (էքստենսիվ ու ինտենսիվ), փոխգործակցության ձևեր): Տնտեսությունների այս դասակարգումը կնպաստի ծառայած խնդիրների վերհամանր, աջակցության և սուբսիդավորման ծրագրերի արդյունավետության բարձրացմանը և հետազոտության գնահատականներին: Ինչպես նաև հնարավորություն կտա վարվող ագրարային պարզ քաղաքականությունից անցում կատարելու բազմաքայլ քաղաքականության, դրանով իսկ ակնկալելով ինովացիոն սկզբունքներով գործող տնտեսությունների կայացում, արտադրության ծավալների ավելացում, ապրանքայնության մակարդակի բարձրացում և միավոր հողատարածություններից եկամուտների ավելացում¹³:

¹³ Տե՛ս **Восканян А., Мнацаканян К., Казарян М.**, Проблемы развития и необходимость классификации зерновых хозяйств РА// Вызовы и современные ответы на проблемы устойчивого развития сельских территорий, КубГАУ, 2022г., էջ 260-269:

2. Հատկապես հացահատիկացան տարածաշրջաններում արժեզրթայի օղակների գործունեությունում արդյունավետ հարաբերությունների ձևավորման նպատակով կլաստերային մոտեցումների կիրառում, որի միջուկում կգտնվեն գյուղացիական տնտեսությունները և ցուցադրական տնտեսությունը: Կձևավորվի հացահատիկային կուտուրաների գնամբ, պատվերների իջեցմամբ, վարկային, առևտրային և այլ բնույթի պայմանագրերի կնքմամբ զբաղվող կառույց, որի գործունեությունը կիրականացնի պետական կառավարման համապատասխան մարմինը: «Ցորենի արտադրության» կլաստերը կնպաստի սերմնաբուծության զարգացմանը, ագրոներդրանքների և ինովացիոն տեխնոլոգիաների հասանելիությանը և մատչելիությանը, հողերի կոնսոլիդացիային, իսկ «մեկ պատուհան» սկզբունքի կիրառումը կխթանի անդամների մասնագիտական վերապատրաստումը, տեղեկատվության, խորհրդատվության աջակցությունը¹⁴:

АШОТ ВОСКАНЫЯН, КАРИНЕ МНАЦАКАНЯН, МАРГО КАЗАРЯН – Пути совершенствования цепочки создания стоимости пшеницы в Республике Армения. – Нынешняя система обеспечения продовольственной безопасности в Армении действует неэффективно, что обусловлено организационными, управленческими, экономическими, финансовыми и другими факторами. По сути, инфраструктура и звенья, связанные с закупкой, переработкой сельскохозяйственной продукции и вообще с цепочкой формирования стоимости, не работают скоординированно. Повышение роли крестьянских хозяйств в цепочке создания стоимости сельскохозяйственной продукции, а также приведение в соответствие и стабилизация уровня ожидаемых доходов остаются на повестке дня.

Цель исследования статьи - выявить место и роль крестьянских хозяйств в РА с помощью анализа цепочки создания стоимости пшеницы, обосновать реализацию комплексных подходов к мерам отраслевой политики.

Задачи исследования статьи заключаются в том, чтобы проанализировать производственно-сбытовую цепочку производства пшеницы, деятельность основных субъектов, проблемы в производственном звене производственно-сбытовой цепочки и пути их решения.

В исследовании использовались методы диалектики, научной абстракции, анализа. Информационной и методологической основой для статьи послужили телефонные опросы, публикации статистического комитета РА, материалы журналов и различных научных статей.

Производство зерна в Армении следует рассматривать в числе отраслевых приоритетов развития, политика направленная на производство пшеницы и повышение уровня самодостаточности должна носить системный и целенаправленный характер. В результате исследования представляется необходимость групповой классификации крестьянских хозяйств, занимающихся производством

¹⁴ Տե՛ս **Ս. Ոսկանյան, Մ. Ղազարյան, ՀՀ** Տավուշի մարզում հացահատիկային տնտեսության զարգացումը կլաստերային մոտեցումների կիրառմամբ, Եվրոպական համալսարան, Գիտ. հոդվածների ժող., ԵՀ, գլխ. խմբ. Հ. Բիշարյան, Եր.: «ԵՀ» հրատ., 2021: Գիրք 12 (1), <https://eua.am/wp-content/uploads/2021/07/12.pdf>, նաև՝ **Ս. Ոսկանյան, Մ. Հովհաննիսյան, ՀՀ** Ծիրակի մարզում հացահատիկային կլաստերի ձևավորումը որպես պարենային անվտանգության ապահովման գործոն, «Ագրոգիտություն և տեխնոլոգիա» պարբերական, 2021, 1/73, DOI: 10.52276/25792822-2021.1-41, voskanyan.pdf (anau.am)

пшеницы, путем сопоставления производственно-экономических показателей и применения кластерных подходов, направленных на эффективное функционирование цепочки создания стоимости пшеницы.

Ключевые слова: *производственно-сбытовая цепочка, производство пшеницы, крестьянские хозяйства, классификация, государственная поддержка, кластер, аграрная политика, повышение*

ASHOT VOSKANYAN, KARINE MNATSAKANYAN, MARGO GHAZARYAN – *Ways of Improvement of the Wheat Value Chain in the Republic of Armenia.* –

The current system of food security in the Republic of Armenia is ineffective due to organizational, management, economic, financial and other factors. Essentially, the infrastructures and links included in the purchase, processing and value chains of agricultural products do not function systematically. Valuing the role of farms in the value chain of agricultural products and adjusting and stabilizing the expected income level remains on the agenda.

The purpose of the study of the article is to highlight the place and role of the agricultural holdings by analyzing the value chain of wheat in Armenia, to justify the implementation of complex approaches of branch policy measures.

The objectives of the study of the article are to analyze the value chain of wheat production, the activities of the main actors, the existing problems and solution paths in the production link of the value chain.

Dialectical, scientific abstraction, analysis methods were used during the research. The informational and methodological basis for the article was the conducted telephone surveys, newsletters and publications of the Statistical Committee of the Republic of Armenia, materials of magazines and various scientific articles.

Grain production in Armenia should be considered among the sectoral priorities of development, the policy aimed at increasing the level of wheat production and self-sufficiency should be systemic and targeted. As a result of the research, the need for group classification of agricultural farms engaged in wheat production is presented, combining production and economic indicators and the application of cluster approaches aimed at the effective functioning of the wheat value chain.

Key words: *value chain, wheat production, farms, classification, state support, cluster, agrarian policy, valuation*